

Byzantské mníšstvo v stredoveku

EDUARD NEUPAUER

Katedra filozofie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni

Mysli duša moja, na ten hrozný deň, zotrovaj bdelá, zapál lampu a dolej oleja. Ved' nevieš kedy sa k tebe donesie volanie „Hľa, ženích“. Daj si pozor, duša moja, aby si nezaspala a nezostala potom vonku a márne klepala ako päť družičiek, ale čakaj a buď bdelá, aby si privítala Krista čerstvým olejom a On ťa nechal vstúpiť do izby svojej božskej slávy. (Modlitba z polnočnej bohoslužby palestínskych mníchov)¹

Reflektujúc „Byzantské stredoveké mníšstvo“, t.j. tradíciu mníšstva rozvíjajúcu sa v kultúrnom a spoločenskom kontexte kresťanského Východu mienime túto tradíciu nielen na základe geografickom (spoločensvá kresťanov oblasti východného Stredomoria), ale – a to predovšetkým, – ako tradíciu mníšstva v jej osobitosti rozvoja oblasti helenistického sveta a prirodzene priestoru jeho misijného pôsobenia.² Významný odborník v oblasti štúdia východných liturgií, Robert F. Taft, píšuc o byzantskej tradícii poznamenáva, že: „kresťanský Východ je Východ vo význame pred-renesančnom. Zahŕňa južné Taliansko a Sicíliu, veľkú časť bývalej Juhoslávie, Bulharsko, Rumunsko, Grécko, Malú Áziu ako aj Stredný východ – inými slovami, – východnú oblasť okolo Stredozemného mora, kolísku nášho grécko-rímskeho dedičstva. Tak hovoríme o kresťanstve sveta východných otcov, ktorý už nie je cudzí Biblii, ktorá bola napokon napísaná v hebrejčine a gréčtine.“³

Byzantská tradícia mníšstva prirodzene prakticky a teoreticky

---

¹ Simeon, arcibiskup olomoucko-brněnský. *Od spánku do spánku*. Modlitby palestínskych mníchů. Olomouc : Pravoslavná církev, 2007, s. 26.

² Obšímejšie o vplyve helenistického kultúrneho prostredia na kresťanstvo pojednáva MYSLIVEC, Josef – TKADLČÍK, Vojtěch. *Křesťanský východ a my. Velehradská cesta k odloučeným bratřím*. Praha : Česká katolická charita, 1970, 68s.

³ TAFT, F. Robert. *Život z liturgie. Tradice Východu i Západu*. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma s.r.o, 2008, s. 49.

nadväzuje na spoločné počiatky a pôvodné tradície monasticizmu v jeho rôznorodých podobách doby raného kresťanstva. Pretože tieto spoločné tradície a prax rozvíja svojším spôsobom a samozrejme upravuje s ohľadom na kultúrno – geografické podnebie a vývoj teologického myslenia, je potrebné pozastaviť sa nad prameňmi mníšskej praxe predbyzantského obdobia, t.j. cca do IV. storočia. Mníšska tradícia Východu vyviera z tých kardinálnych momentov mníšskej praxe, ktoré poznáme prostredníctvom životov svätých (vitae), hagiografických spisov a kresťanských legiend, ktorých hrdinami boli hlavne mnísi (sv. Antonín, Pavol z Théb či Hilarion) a práve hagiografia sústredená na život mníchov súvisí s rozvojom a rozšírením asketizmu v IV. storočí a prirodzene idealizáciou mníšskeho života. Dobové literárne pramene sústredené v „*Historia Monachorum in Aegypto*“ nás spravujú o rozšírení mníšstva v IV. storočí podrobne, aj keď často pisateľ idealizuje.

Navštívili sme taktiež Oxyrhynchos, mesto ležiace v thébskej oblasti, ktorého divi predčia všetky predstavy. Vo vnútri je tak plné kláštorov, že múry rezonujú hlasy mníchov, a zvonku je obklopený ďalšími kláštorami, takže je okolo mesta ďalšie mesto... Je v ňom dvanásť kostolov, pretože je to mesto veľké... Mnísi boli takmer početnejší ako laici... Nebolo hodiny cez deň ani v noci, v ktorú by sa nekonali bohoslužby; v meste nebol žiaden heretik alebo pohan, všetci obyvatelia, jeden ako druhý, boli veriaci a nábožensky poučení, takže biskup mohol dávať ľuďom bozk pokoja na hlavnom námestí... Kto by mohol vyčíslieť počet mníchov a panien, ktorých bolo bezpočetne? Od tamojšieho svätého biskupa sme dostali presnú informáciu: pod ním bolo desať tisíc mníchov a dvadsať tisíc panien. Čo sa týka ich pohostinnosti a dobročinnosti, ani ju nemôžem vyjadriť...⁴

V tejto dobe sa prudšie rozvíjajú také formy asketizmu, akými sú eremitizmus (z gr. erēmos – púšť) a koinobitizmus (z gr. koinos bios – spoločný život). Praktizujúci jednu, alebo druhú formu asketizmu sú monachoi, t.j. mnísi (z gr. monos – jediný).⁵ Diela ako Apofthegmata

⁴ *Historia Monachorum in Aegypto*. Cit. v PARSONS, Peter. *Dějiny ukryté v písku*. Antické papyry z římského Egypta. Praha : BB / art. S. r. o., 2008, s. 246.

⁵ Viac k literárnemu kontextu a rôznorodosti literárnych žánrov raného kresťanského obdobia pozri: ŠUBRT, Jiří. *Římska literatura*. Praha : Oikúmené, 2005, s. 414-458. Kulturný kontext tohoto obdobia pekne popisuje ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. Praha : Vyšehrad, 2000, s. 47-244. Egyptskému prostrediu z hľadiska vzniku a vývoja

(Výroky a príbehy otcov púšte)⁶, Palladiove (+ 425) Dejiny venované Lausovi⁷ a ďalšie vznikajúce asketické práce patriace k zlatému fondu monastickej literatúry boli na kresťanskom Východe nesmierne obľúbené a prirodzene mocne ovplyvnili ďalší vývoj mníšstva (čo sa týka teologického teoretického zdôvodnenia i praxe). Ich vplyv je možno vidieť i v „Byzantských legendách“⁸. Napokon eremitizmus sa do Európy rozšíril prostredníctvom gréckeho mnícha, sv. Nila, ktorý založil prvý kláštor tohoto typu v Talianskej Grottferrate a práve touto tradíciou bol inšpirovaný sv. Romuald keď definoval reformný program camaldolskej kongregácie ako „cenobium – eremus – evanjelium“ (kláštor – pustovňa – evanjelium)⁹. Týmto vzťahom medzi Východnou a Západnou mníšskou tradíciou sa začala odborná verejnosť venovať až v nedávnej dobe, po štúdiách venovaných v šesťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia sv. Hore Athos a jej bohatým rukopisným fondom.¹⁰ Otázky

mníšskej tradície sa najnovšie venujú: PAVLÍK, Jiří. Hodnocení vzdělání v literatuře počátků egyptského mnišství. In *Salve. Revue pro teologii a duchovní život*, 2006, roč. 16, č. 1, s. 7-21, DOSPĚL, Marek. Hledat první křesťany v egyptském písku. In *Parrésia. Revue pro východní křesťanství*, 2007, roč. 1, č. 1, s. 191-204 a byzantológ VAVŘÍNEK, Vladimír. Otcové pouště v pozdně antické společnosti. In LENDĚLOVÁ, V. – ŘOUIL, M. (eds). „Rýžoviště zlata a doly drahokamů...“ *Sborník pro Václava Huňáčka*. Praha: Pavel Mervart a Karlova univerzita, 2006, s. 83-97.

⁶ APOFHEGMATA I. Výroky a příběhy pouštních otců. Prel. Jiří Pavlík. Praha: Benediktinské arcidiecéze sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2000, 153s.

⁷ PALLADIOS. *Poučné příběhy pro kmořího Lausa*. Prel. Jiří Pavlík a Ondřej Koupil. Praha: Benediktinské arcidiecéze sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2002, 128s.

⁸ BYZANTSKÉ LEGENDY. Výběr textů ze IV.-XII. století. Prel. Bláhová, E. – Hauptová, Z. – Konzal, V. – Páclová, I. Praha: Pavel Mervart, 2007². Menej známe legendy nájdeme v *Wunder und Taten der Heiligen*. Hrsg. GOSWIN, Frenken. (Bucher der Mittelalters II). Munchen: F. Bruckmann, a.g., 1925.

⁹ STEJSKAL, Jan. *Podivuhodný příběh Jana Jeronýma*. Praha: Mladá fronta, 2003, s. 33. K terminológii pozri: *Praktisches Lexikon der Spiritualität*. Hrsg. SCHUTZ, Christian. Freiburg; Basel; Wien: Herder, 1988. 1503s.

¹⁰ Pozri predovšetkým veľmi peknú štúdiu: DERWICH, Marek. Vzťahy medzi východným a západným mníštvom v 11. storočí. In SOMMER, P. (ed.). *Svätý Prokop, Čechy a stredná Európa*. Praha: Lidové noviny, 2006, s. 64-77 a PLESZCZYNSKI, Andrzej. Ota III. a problém východní misie. Několik poznámek k politickému a ideologickému pozadí fundace pro eremity v Polsku. In *Ibidem*, s. 77-90. V kontexte historiografie Čiech a Slovenska pozri: SUCHÁŇ, M. Filip. Svätý Gerlach eremita. In KUBÍN, P. –

vzájomného vplyvu sú naďalej rozpracovávané a v poslednej dobe sa tešia veľkej úcte pretože nám odhaľujú mnohorozmernosť vplyvu byzantskej monastickej tradície a praxe asketizmu na európsky kontinentálny kultúrny kontext. S ohľadom na náš text sa môžeme tejto téme avšak venovať len okrajovo.

Počiatky stredovekého byzantského monasticizmu neboli avšak tak jednoduché ako sa na prvý pohľad zdá. Simultánne s mníšskou prácou v Egypte sa vyvíjala monastická tradícia a prax v IV. storočí v Sýrii. Ethos sýrskeho monasticizmu mocne zasiahol do vývoja mníšstva v Byzancii, ale i Gruzínsku a inde.¹¹ Vplyv „Sýrskeho Orientu“ a jeho vklad do asketickej praxe a teológie mníšstva objavujú a prehodnocujú odborníci na históriu liturgie či mníšstva až v poslednej dobe. V tomto kontexte poznamenáva jeden z najvýznamnejších syrológov súčasnosti S. P. Brock: „...prínos monastickej tradície sýrskeho Orientu spočíva v súbore učení o duchovnom živote vytvorenom v monastických kruhoch Cirkvi východu v siedmom a ôsmom storočí – presne v období ranej moslimskej vlády na Strednom východe. S využitím troch hlavných zdrojov, – t.j. raných sýrskych autorov, veľkého súboru egyptskej monastickej literatúry, ktorý bol preložený do sýrčiny, a rôznych gréckych autorov, predovšetkým Evagria (opäť v sýrskom preklade), – títo sýrsky mnísi a pustovníci siedmeho a ôsmeho storočia vytvorili spisy o duchovnom živote, ktoré sú často mimoriadne pro svoj hlboký ponor do ľudskej psychiky“.¹² Diela a duchovnosť Sv. Efréma Sýrskeho či prep.

PÁTKOVÁ, H. – PETRÁČEK, T. (eds.). *Světci a jejich kult v středověku*. Sborník KTF UK. (Dějiny umění – historie IV.). Praha : Ústav dějin křesťanského umění, 2006, s. 137-169. Najnovšiu syntetickú prácu venovanú byzantskej misii a jej vplyvu na stredovekú kultúru publikoval ruský byzantológ IVANOV, S. A. – ИВАНОВ, С. А. *Византийское миссионерство*. Москва : Российская академия наук, Институт славяноведения, 2003, 376s., a omnoho všeobecnejšie ХРИСТОФОР, Митрополит. *Православный мир*. Москва, 178s.

¹¹ V Gruzínsku vznikajú prvé kláštory už v IV. storočí a to v Mcchete. Majoritná väčšina z nich je dielom sýrskych mníchov. Viac v: NEUBAUEROVÁ, Edith. *Gruzie. Od bájných Kolchidov po dnešek*. Praha : Vyšehrad, 1981.

¹² BROCK, P. Sebastian. Sýrsky Orient : Tretí „plíce“ Cirkve? In *Parrésia. Revue pro východní křesťanství*, 2007, roč. 1, č. 1, s. 106. O relácii Byzanc a sýrske kultúrne prostredie referuje dnes už klasická práca Niny Pigulevskej: ПИГУЛЕВСКАЯ, Нина. *Византия на путях в Индию. Из истории торговли византии с востоком в IV.-VI.вв.*

Izáka Sýrskeho sa stali neodmysliteľnou súčasťou byzantskej mníšskej tradície a teológie všeobecne. Okrem tohoto kresťanský Východ priniesol do asketickej tradície aj pre Európsky priestor značne exotické formy mníšstva. Je to stlpovníctvo, ktoré uviedol do života Symeon zvaný stĺpnik (*stylítés*) a sám vytvoril školu a tradíciu, ktorú nasledovalo mnoho mníchov žijúcich na svojich stĺpoch. Niektorý takto prežili dvadsať aj tridsať rokov, pričom v Byzancii existovali títo stĺpníci až do neskorého stredoveku. Podobne inú formu predstavovali tzv. „*akoiméti*“, mnísi, ktorí sa zriekli spánku a vznikli v V. storočí priamo v hlavnom meste kde sa sústredili v okolí chrámu sv. Meny. Heslo „modli sa bez prestávky“ prijali doslovne a takto striedajúc sa v skupinách sa neustále modlili. Za ich zakladateľa je považovaný istý Alexandros.

V počiatkoch byzantskej mníšskej tradície stojí dielo Origena, – jedného z tvorcov mníšskeho ideálu, – ktorého teologické traktáty mocne ovplyvnili v IV. storočí sv. Bazila Veľkého, sv. Gregora Naziánskeho, ale predovšetkým Evagria, a prostredníctvom prekladov do jazyka latinského i sv. Hieronýma a Rufina. Hlavne Evagrius z Pontu (+ 399) prispôobil Origenove myšlienky a prostredníctvom tohoto dosiahol veľkého vplyvu na teoretické rozpracovanie asketizmu ako na Západe tak na Východe. O mníšstve tohoto obdobia a Evagriovi referuje vo svojich „Cirkevných dejinách“ grécky píšuci historik Socrates Scholasticus. Pretože jeho popis je veľmi výrečný, reprezentatívny a podáva dobové svedectvo o mníšstve a počiatkoch monastickej praxe, nie je na škodu veci, ak tu uvedieme podstatnejšiu časť jeho opisu.

Pretože sme sa zmienili o kláštoroch v Egypte, nevadí o nich niečo povedať. Asketéria, kláštory v ktorých žijú mnísi, existovali v Egypte síce už dávno, ale rozšírené boli hlavne svätým Ammonom. Ammon ako mladý muž sa nechcel ženiť. Keď ho avšak niektorí z jeho priateľov nabádali, aby neopovrhoval manželstvom a aby sa oženil, počúvol a oženil sa. Avšak hneď ako vyviedol pannu z jedálne s obvyklou svadobnou okázalosťou ju odviedol do izby. Keď potom príbuzný odišli, vzal do ruky knihu Pavlových listov, začal čítať z listu Rimanom a vykladal manželke Pavlove príkazy o manželstve. Poučoval ju o nevýhodách manželstva, aké je ťažké súžitie medzi mužom a ženou, aké veľké bolesti sužujú gravidnú ženu a

k tomu, že pribudnú ťažkosti s výchovou detí. Napokon vypočítaval výhody panenstva, ako čistý život je oprostý od poškvrny a že panenstvo nás čo najviac približuje k Bohu. Ešte mnoho iného povedal panne manželke a presvedčil ju natoľko, že sa obaja úplne zriekli obvyklého manželského života. Obaja teda akoby uzavreli dohodu, odobrali sa k hore nazývanej Nitris a tam v chatrči žili kláštorným životom. Nebol tu rozdiel medzi mužom a ženou. Boli jedným telom, ako je písané u Apoštola. Zakrátko potom povedala nová nevesta a neporušená panna Ammonovi: „Neslušiš sa, aby si sa ty, ktorý si sa úplne oddal zdržanlivosti a čistote, díval sa v tam malom dome na ženu. Prečo každý z nás by nemal viesť mníšsky život oddelene?“ A tak sa na tom dohodli. Odlúčili sa jeden od druhého a takto trávili zbytok života. Obaja sa zdržiavali vína a oleja. Počas celého dňa, niekedy dva a niekedy aj viacej dní jedli len suchý chlieb. Alexandrijský biskup Athanasius keď rozpráva o jeho živote, povie, že Antonín videl ako anjeli vzali Ammonovú dušu do neba. Preto veľmi mmohí začali horlivo napodobovať Ammonov život. Hora Nitris a Skitis sa znenazdania zaplnila mníchmi... Medzi mníchmi žijúcimi v tej dobe sa dvaja vyznačovali úprimnou svätosťou. Obaja sa menovali Makariovia. Jeden z nich bol z Horného Egypta, druhý z Alexandrie. Obaja sa vyznačovali svätým mníšskym životom, vznešeným spôsobom života a napokon aj zázrakmi. Egyptský Makarios uzdravil toľko ľudí, vyhnal toľko démonov z ľudí a tak mmoho vykonal z Božej milosti, že by si to zasluhovalo zvláštne pojednanie. K tým, ktorí s ním boli, bol prísny a zároveň láskavý. Alexandrijský Makarios, aj keď mu bol vo všetkom podobný, predsa sa od neho líšil tým, že k tým, ktorí s ním hovorili bol láskavý a prívetivý... Jeho žiakom bol Evagrius, ktorý spočiatku sa venoval filozofii len slovami, neskôr skutočne. Najprv ho v Konštantinopole prijal Gregor Nazianský medzi diakonov, potom spoločne s ním odišiel do Egypta a tam viedol rozhovory s onými zbožnými mužmi. Začal napodobovať ich skvelý spôsob života. Učiniť toľko zázrakov, koľko ich učinili jeho učítelia Makariovia. Taktiež napísal dôkladné knihy. Jedna z nich, Monachos, pojednáva o čínorodom živote. Druhá, Gnostikos, v 50 kapitolách pojednáva o učeníom človeku. Ďalšia je Antirhetikos. Obsahuje vybrané miesta z Písma Svätého proti pokúšajúcim démonom. Kniha je rozdelená na osem častí s ôsmimi úvahami o našom myslení. Mimo to, napísal 600 úvah o budúcnosti (Problemata gnostika). K tomu pristupujú dva knihy piesní. Jedna je určená mníchom žijúcim spoločne v kláštoroch, druhá je určená pannám. Ako sú vynikajúce, ľahko spoznajú tí, ktorí si ich prečítajú. Podľa môjho názoru je vhodná chvíľa, aby som niečo z toho, čo Evagrius pripomenul o mníchoch, pripojil k tomuto rozprávaniu... Blízko Alexandrie na sever za močiarom Maria je ostrov. Na ňom býval veľmi vážny mních z gnostickej

sekty. Tvrdil, že všetko čo mnísi činia, činia tak z piatich dôvodov: Pre Boha, z prirodzenej náklonnosti, zo zvyku, z nutnosti a kvôli práci. Taktiež hovoril, že existuje jedna prirodzená cnosť, ale vzhľadom k schopnostiam duše má rozmanitú podobu. Slnečné svetlo, hovorieval, nemá výraz ani podobu, ale dostáva podobu okna ktorým prechádza. Inému mníchovi vraj povedal: „Osekávam nástrahy vášne, aby som uťal i látku k hnevu; viem totiž, že hnev neustále vášnivo bojuje, ruší kľud mojej duše a znásilňuje poznanie“. Iný starec povedal: „Poklady lásky nie je možné chrániť jedlom alebo peniazmi“... To sú slová Evagria z knihy o čínorodom živote. V knihe Gnostikos hovorí, že máme rozjímať o štyroch cnostiach – toľkým sme sa naučili u spravodlivého Gregora. O rozvážnosti, statočnosti, zdržanlivosti a spravodlivosti. Úlohou statočnosti, je správne stáť v pravde; aj keby bol človek kvôli tomu napadaný, nikdy sa nemá uchýliť k nepravde. Úlohou zdržanlivosti je prijímať semena od prvého a najvyššieho hospodára a odmietat' toho, ktorý poskytuje iné semená. Nakoniec, úlohou spravodlivosti je dávať každému čo mu prináleží, a túto cnosť nezakrývať inou cnosťou, a to, čo by mohlo prispieť neskúseným, obrazne naznačovať a vysvetľovať. Stĺp pravdy, Kappadočan Basilius hovorí, že čím viac poznávame človeka, tým lepšie ho poznávame. Toto poznanie je nám dané Božou milosťou a zdokonaľuje sa spravodlivosťou, miernosťou a milosrdnou láskou...“¹³

Východ videl svoj vzor mníšstva v osobe a diele sv. Bazila Veľkého (329/330-379), ktorý položil základy ideálneho súboru noriem ku ktorým sa byzantská mníšska tradícia neustále vracala, a to aj napriek svojej heterogenite a diferencovanosti. Napriek vplyvu kontemplatívneho programu sv. Bazila nebolo avšak byzantské mníšstvo homogénne a stále viac bol citeľný vplyv regionálnych tradícií.¹⁴ Sv. Bazil začal žiť asketickým životom pomerne skoro a už za mlada navštívil a skúsil život v dôležitých asketických centrách vtedajšieho kultúrneho sveta – navštívil Palestínu, Sýriu i Egypt. Pod vplyvom týchto skúseností študuje spolu so sv. Gregorom z Naziánu Origenove dielo a vytvorí výbor z jeho textov pod názvom Filokalia, ktorý doplnený v XVIII. – XIX. storočí sv. Nikodémom Svätohorcom (1749-1809) a Makariom z Korintu

¹³ SCHOLASTICUS, Socrates. *Církevní dějiny II*. Prel. Josef Novák. Praha : Česká katolícká charita, 1990, s. 51-55.

¹⁴ Porovnaj výbornú syntézu: WINKELMANN, Friedhelm. *Die ostlichen Kirchen in der Epoche der christologischen Auseinandersetzungen (5. Bis 7. Jahrhundert)*. Berlin : Evangelische Verlagsanstalt, 1980³, 150s. Všeobecnejšie o tendenciách v Byzantskom mníšstve In DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Byzantská vzdělanost*. Praha : Vyšehrad, 2003², 416s.

(1731-1805) predstavuje podnes jeden zo základných duchovných textov kresťanského Východu.¹⁵ Svoje dve zbierky mníšskych pravidiel (regulí) dokončil sv. Bazil tesne pred smrťou a venoval ich zostaveniu väčšiu časť svojho života. Obe zbierky sú napísané formou otázok a odpovedí. Dochovali sa nám v Rufinovom preklade a sú známe ako Malé askétikon a tzv. Veľké askétikon. Práve tieto diela povýšili sv. Bazila na tvorca monastického spôsobu života.¹⁶ Sv. Bazil avšak nebol systematik a sám chápal svoje dielo ako náčrt (*hypotypósis*) – až neskoršia tradícia jeho spisy pomenovala „regulae“. Okrem týchto spisov môžeme vyslovene v syntetizujúcej podobe nájsť Bazilovu interpretáciu mníšstva a asketického života v jeho obsiahlej korešpondencii. Predovšetkým dopis č. 22 (podľa klasického číslovania jeho korešpondencie) „O dokonalosti mníšskeho života“ z r. 356 zhrňuje mienku sv. Bazila o mníšskom spôsobe života veľmi pregnantne a systematicky a môžeme ho vnímať ako uvedenie do ďalšieho vývoja byzantského stredovekého mníšstva. Obsahovo syntetizuje a predstavuje systém duchovno – praktických pravidiel pre kresťana tak ako mnícha žujúceho v spoločenstve. Sv. Bazil v dopise poznamenáva:

Je potreba, aby kresťan myslel tak, ako to odpovedá jeho nebeskému povolaniu a žil spôsobom hodným Kristova evanjelia. Netreba naopak, aby sa kresťan znepokojoval, ani aby sa dával strhnúť ničím, čo je vzdialené pamätaniu na Boha, čo odvádza od jeho vôle a rozhodnutí. Je treba, aby kresťan, ktorého spravodlivosť je väčšia ako spravodlivosť Zákona, neprisahal a neklamal. Netreba, aby osočoval, vyvyšoval sa, aby sa bil, pomstil, odplácal zlo zlom, netreba, aby sa rozčuloval. Je potrebné, aby bol veľkodušný aj keď musí znášať všelijaké útrapy, musí vedieť v pravej chvíli pokarhať toho, kto činí nepravosť, ale nie z vášnivej túžby po pomste, ale z túžby po náprave brata, ako to prikazuje Pán. Netreba nič hovoriť proti neprítomnému bratovi

¹⁵ FILOKALIA. *Duchovní texty kresťanského Východu*. Výbor z vysvetlivkami a komentárom. Vybral Allyne Smith. Praha : Volvox globator, 2008.

¹⁶ Viac k životu, teológii a dielu sv. Bazila pozri: PRUŽINSKÝ, Štefan. *Patrológia II. Cirkevná a kresťanská literatúra 2. až 8. storočia*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2003, s. 202-227. Tu nájde čitateľ aj odkazy na literatúru o sv. Bazilovi a prehľad kritických vydání jeho spisov. Inak tiež klasická práca pravoslávneho teológa prof. Florovského: ФЛОРОВСКИЙ, Г. В.: *Восточные Отцы IV-го века. Изъ лекцій въ Православномъ богословкомъ институте въ Париже*. Москва : Паломник, 1992², s. 57-89.

zo zámerom z niečoho ho obviň aj keby to bola pravda... Netreba len tak z dlhej chvíle čokoľvek rozprávať, vybavovať sa pokiaľ to nie je k úžitku poslucháčom... Preto aj tí, ktorí pracujú, majú podľa možnosti pracovať v tichosti (meta hésichias).¹⁷

Prístup sv. Bazila, tak ako ho môžeme vidieť v uvedenej ukážke z dopisu č. 22, je pedagogický a autor v ňom syntetizuje praktické otázky života kresťana, ktoré sú kompatibilné zo životom mnícha v komunite. Sv. Bazil taktiež inicioval sociálnu a pedagogickú prax v mníšstve, a jeho rady sú viac otvorené voči spoločenským problémom a praktickým otázkam spoločenského života.¹⁸

Väčšina byzantských duchovných autorít vníma mníšstvo ako jednu z možných životných ciest a to predovšetkým viac vo význame mentálnej askézy ako telesnej. Byzantská teológia dokonca v niektorých momentoch nerozlišuje v tomto význame medzi manželstvom a mníšstvom, ktoré vníma ako dve formy naplňovania rovnakého asketického ideálu. S týmto faktom, a taktiež z vplyvom rôznorodosti regionálnych a národných asketických tradícií, súvisí aj bohatosť modlitebného a liturgického života, a samozrejme všeobecný dôraz na modlitebnú prax.¹⁹ V tomto význame je prirodzené, že v Byzancii môžeme hľadať počiatky teologického myslenia hlavne v monastickom prostredí. Evagriánska „modlitba mysle“ a Makariova „modlitba srdca“ ovplyvnia celkový ráz a vývoj byzantskej teológie na dlhé storočia. To

---

¹⁷ Prekladal som z ТВОРЕНИЯ иже во святых Отца нашего Василия Великого, Архиепископа Кесарии Каппадокийская, ч. VI. Москва : Типография Семена, 1847, s. 60-61.

¹⁸ Najnovšie sa Bazilovej koncepcii mníšstva a jeho interpretácii asketizmu venuje monografia: VENTURA, Václav. *Spiritualita kresťanského mníšství 1. Od prapočátků po Svatého Jana Zlatoústého*. Praha : Benediktinské arciepatství sv. Vojtěcha a sv. Markéty v Břevnově, 2006, s. 231-252. Pozri tiež výbornú štúdiu k Bazilovej koncepcii mníšstva: SUTTNER, Ernst Christoph. Das basilianische Monchtum – Lebenszelle der Kirche. In RAUCH, Albert – IMHOF, Paul. (eds). *Basilius. Heiliger der Einen Kirche*. Regensburger Okumenisches Symposion 1979 Im Auftrag der Okumene-Kommision der Deutschen Bischofkonferenz 16. 7. Bis 21. 7. 1979. (KOINONIA. Schriftenreihe des Ostkirchlichen Instituts Regensburg I). Munchen : Verlagsgessellschaft Gerhard Kafke, 1981, s. 109-126.

¹⁹ K vzťahu koncepcie mníšstva a manželstva porovnaj: HIEROTHEOS (Vlachos), Metropolita. *Pravoslavná spiritualita (stručné uvedení)*. Prel. Jiří Ján. (Patristická knižnica 9). Prešov : Pravoslavná bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2006.

je taktiež jeden z dôvodov, prečo byzantská teológia neupadla tak razantne do intelektuálnych špekulácií. Okrem dlhodobej heterogenity, alebo lepšie povedané nejednotnosti a nesystematickosti byzantského mníšstva, predstavuje práve tento moment spolupráce a súzvuku teológie a monastických tradícií, ktoré intelektuálnu teologickú prácu determinovali vo význame strážkyne proti upadnutiu do prázdneho intelektuálneho špekulatívizmu či prísneho logicizmu, druhý kardinálny rozdiel medzi reflektovaním asketickej praxe v Západnom a Východnom kresťanskom svete. Tradícia „modlitby srdca“ a „modlitby mysle“ pokračovala v Byzancii prostredníctvom diela blaženého Diadocha z Fotiky (400-485), ctihodného Jana Klimaka (525-649) žijúceho 40 rokov v jaskyni a neskôr predstaveného Sinajského kláštora, až po sv. Gregora Palamu a jeho teológiu hesychizmu v XIV. storočí, kedy si práve terminológia diela ctih. Jana Klimaka „Rajský rebrík“ (Scala Paradisi) získala zvláštnu obľubu a popularitu v mníšskom prostredí. Najmarkantnejšie sa avšak vzájomné prepojenie medzi teoretickou teológiou a mníšskou praxou podarilo ctihodnému Maximovi Vyznavačovi, ktorý dokázal vo svojom diele originálnym spôsobom prepojiť asketizmus s intelektuálne ladenou teológiou. Na základe tohoto prepojenia rozvinul teológiu „milosti“ a duchovného dynamizmu, t.j. chápanie prikázaní ako „činnejšej lásky“. V tomto význame sú teologické traktáty ctih. Maxima nesmierne dôležité, týkajú sa avšak viac teologických koncepcií než nášho historicko-kultúrneho prehľadu vývoja byzantského monasticizmu.²⁰

---

²⁰ Všeobecne k vývojovým tendenciám byzantskej teológie pozri okrem už klasického diela MEYENDORF, John. *Byzantine Theology*. USA : Fordham University Press, 1974, syntetické dielo prof. PRUŽINSKÝ, Štefan. *Byzantská teológia I. História*. Prešov: Pravoslavná bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 1998, 250s. K ctihodnému Maximovi Vyznavačovi a jeho teológii viac v: CHVÁTAL, Ladislav. Souvztažnosť „milosti“ a „přirozenosti“: kosmologické předpoklady nauky o milosti u Maxima Vyznavače. In KARFÍKOVÁ, Lenka – MRÁZEK, Jiří (eds.). *Milost podle Pisma a starokřesťanských autorů*. Jihlava : Mlýn, 2004, s. 176-192 a CHVÁTAL, Ladislav. Stasis aeikinétos – tautokinésis stasimos. Dialektika eschatologického stavu u Maxima Vyznavače. In HUŠEK, Vít – KITZLER, Petr – PLÁTOVÁ, Jana (eds.). *Antické křesťanství: liturgie, rétorika, antropologie*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009, s. 126-134.

Vyslovene „kláštorový kódex“ zakotvil legislatívne v rámci štátnej legislatívy vo svojich Novelách cisár Justinián I. (527-565), ktorého cisárske nariadenia nielen že z veľkej časti na cirkevnej legislatíve stoja, ale ju hlavne spresňujú, limitujú v rámci práva občianskeho a štátneho, a zároveň sprisňujú. Za panovania Justiniána existovalo len v hlavnom meste – Konštantinopole, – okolo 68 kláštorov. Justiniánova legislatívna politika je avšak dôsledkom ranejších tendencií byzantskej štátnej moci. Grécky píšuci cirkevný historik Evagrius Scholasticus vo svojich Cirkevných dejinách píše o cisárovnej Eudokii, ktorá keď prišla do Jeruzalema:

Stavala zbožné kláštory a tak zvané lávry. V nich žijú mnísi odlišným spôsobom života, ale s rovnakým zbožným cieľom. Jedni mnísi žijú pohromade a netúžia po ničom z pozemských vecí... Theodosiova manželka Eudokia sa vtedy stretla s mnohými takýmito mužmi a vybuďovala, ako som povedal, mnoho kláštorov... a keď obnovila jeruzalemské hradby, vybuďovala krásny veľký chrám k počte prvého mučeníka Štefana, vzdialený od mesta asi 1 stadion (150 m). V ňom bola taktiež potom pochovaná, keď odišla do nesmrteľného života.²¹

Ukážka z diela Evagria Scholastica upomína na prax cisárskych fundácií kláštorov, chrámov a pod., t.j. na neskoršiu prax tzv. ktytorov, ako boli nazývaný zakladatelia chrámov a kláštorov. O mnohom nás pred Justiniánovou právnou reformou informuje „Notitia dignitatum“, ktorá vznikla okolo roku 425 za doby panovania cisárovnej Pulcherie.²² Bolo to avšak práve VI. – VII. storočie kedy sa životu v byzantských kláštoroch začínajú jasne vymedzovať legislatívne limity.²³ Postupne,

²¹ SCHOLASTICUS, Evagrius. *Cirkevní dějiny*. Prel. Josef Novák. Praha : Česká katolícká charita, 1991, s. 23, 25.

²² Viac k osobe cisárovnej Pulcherie v: HOFMANN, Johannes. Císařovna Pulcheria. In *Salve. Revue pro teologii a duchovní život*, 2005, roč. 15, č. 1, s. 7-23.

²³ K politicko – kultúrnym tendenciám v tomto období a legislatívnym zmenám viac v: WINKELMANN, Friedhelm et al. *Byzanz im 7. Jahrhundert. Untersuchungen zur Herausbildung des Feudalismus*. BBA 48 (Berliner Byzantinische Arbeiten 48). Berlin : Akademie Verlag, 1978, 380s. K ďalšiemu vývoju pozri: PAPADAKIS, Aristeides. Byzantine monasticism reconsidered. In *Byzantinoslavica*, 1986, roč. XLVII, č. 1, s. 34-46. K právu cisára Theodosia v: HARTEL, Gottfried. Einige Beispiele der Religionspolitik Kaiser Theodosius I., anhand des Codex Theodosianus. In KURZOVÁ, Helena – BROŽOVÁ, Štěpánka – VANĚČKOVÁ, Zuzana. (eds.). *Spaeculum Antiquitatis Graeco-Romane. Studia Ioanni Burian sexegenario oblata*. Praha : Kabinet pro studia řecká, římská

od V. storočia, sa začali upravovať skoro všetky činnosti mnícha a mníšskych komunít voči štátu a byzantskej spoločnosti vôbec. V rámci teologického programu „milosrdenstva“ vznikajú popri kláštoroch, a neskôr priamo v kláštoroch, najskôr domy pre nemocných – pozdejšie nemocnice, starobince a podobné sociálne zariadenia, ktoré týmto prijímajú mnohé prvky zakotvené pôvodne v sociálnej legislatíve štátu. Samozrejme správa týchto zariadení bola pod legislatívnou jurisdikciou kláštora a postupne musela ich činnosť byť zakomponovaná do kláštorných typík. Napríklad kláštor sv. Pantokrátora (založený v Konštantinopole za vlády cisára Jana II. Komnena) vlastnil nemocnicu z 50 lôžkami (38 pre mužov a 12 pre ženy). Právne predpisy upravovali nielen vstup novica do kláštora a noviciát všeobecne, ale aj prestup z jedného do druhého kláštora, alebo odchod mnícha z mníšskej komunity; postupne vzniká právo disciplinárne (zvláštne zákony upravovali napríklad postrih klieštencov – eunuchov atď.). Rovnako postupom času z dôvodov praktických sa začína špecificky rysovať štátna legislatíva namierená na problémy spojené s postavením (majetkovým, vlastníctvo pôdy, vzťah k statusu otroka a pod.) kláštorov a mníchov jednotlivcov, ich priestupkami na verejnosti a pod. „Aetas canonica“ podľa novely cisára Majorijána z r. 458 upravuje dokonca aj vstup do kláštora vekovo na 40 rok života.²⁴

V tomto období sa začínajú postupne formovať tzv. typica, ktoré sa neskôr stávajú mníšskymi internými predpismi pre život v kláštore. Najstaršie doklady pochádzajú však až z deviateho storočia. Typikon, – predovšetkým zakladajúca listina kláštora, – je legislatívny dokument upravujúci taktiež hospodárske pomery a liturgický poriadok, inak povedané, dodáva kláštoru životné tempo a živote mníchov formu.²⁵ Každý kláštor mal individuálne typikon a až v deviatom storočí reformuje, a z väčšej časti taktiež zjednotí typikony ctihodný Teodor Studita (759-

---

a latinská ČSAV, 1990, s. 86-97.

²⁴ Viac v: ГРАНИЧ, Филарет. Прилоги правой историии монастыря у грчки областима позноримског царства у IV. – VI. веку. In *Богословие*, 1988, roč. XLII (LVI), s. 73-100. Podobne v. NEUPAUER, Eduard. Typológia a právne postavenie kláštora v Byzancii. In *Byzantinoslovaca*, roč. I, s. 36-39.

²⁵ Porovnaj: FRANK, Karl Suso. *Dějiny křesťanského mnišství*. Praha : Benediktinské arcipatství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2003.

826) z kláštora Studios založeného v Konštantinopole r. 463 konzulom Stúdiom.²⁶ Typikon je však skôr vzor, motív (ako nás na to upozorňuje aj grécky výraz „*typos*“ – motív vzoru) a nie je celkom správne vnímať ho ako plne záväznú normu. Preto aj Studijský typikon predstavoval v tomto prípade vzor, ku ktorému sa obracala vnútorná legislatíva ostatných kláštorov vo význame pripodobnenia, pričom individuálne rozdiely vychádzajúce z duchovnej tradície toho – ktorého kláštora samozrejme pretrvávali. Na začiatku vydávania typík stojí ale s určitosťou práve ctih. Teodor, ktorý aj napriek trojitému vyhnanstvu dokázal prostredníctvom vynikajúceho vedenia kláštora, svojou duchovnou charizmou a vyrovnaným spracovaním kláštorného typika mať na celú vtedajšiu spoločnosť a predovšetkým mníšstvo nesmierny vplyv. V jednom z kondakov zostavených na počesť ctih. Teodora je dokonca nazývaný „*druhý Bazil Veľký a jeden zo zákonodarcov (νομοθετης) Cirkvi Kristovej, ktorého si ctia všetci žijúci mníšskym životom!*“.²⁷ V pozdnejšej byzantskej teologickej literatúre je sv. Teodor považovaný za jedného zo základných legislatívnych tvorcov mníšskej – kláštornej praxe. Ctih. Teodor prežil v kláštoroch celých 45 rokov (781-826). Ako mních začal v kláštore Sakkudion, ktorý sa stal napokon pod jeho vedením veľmi známym a kvitnúcim strediskom mníšstva a v roku 798 prešiel do známejšieho kláštora Studios v hlavnom meste. Kláštor bol založený, ako bolo vyššie zmienené, istým patríciom Studiom Evprepiom, konzulom, ktorý sa na konci svojho života oddal plne mníšskemu životu. V kláštore vznikol chrám sv. Jana Predchodcu a priestory pre mníchov, ktoré spustli v dobe ikonoborectva kedy boli v Byzancii zničené mnohé kláštory. Kláštor Studios spustol vďaka ikonoboreckému cisárovi Konštantínovi Kopronimovi, ktorý vyhnal mníchov a nechal zničiť nádher-

---

²⁶ Pozri KNOWLES, M. David. – BOLENSKY, Dimitri. *Historia Kościoła 2 (600-1500)*. Warszawa : Instytut Wydawniczy Pax, 1988, 480s., a krátko k sv. Theodorovi referuje tiež KRYŠTOF, Arcibiskup. *Vím, komu jsem uvěřil. Sborník prací arcibiskupa Kryštofa*. Praha : Pravoslavná akademie, 2003, s. 238-242.

²⁷ ТВОРЕНИЯ преподобного отца нашего и исповедника Теодора Студита въ русском переводе. Том первый. С.- Петербургъ : С.-Петербургская Духовная Академия, 1907, s. 77. O duchovnosti ctih. Teodora referuje grécky autor Christoforides: ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΙΔΟΥ, Χ. ΒΑΝΙΖΕΛΟΥ. *Η πνευματικη πατρως, κατα Σημεον τον Νεον Θεολογον*. Θεσσαλονικη : Εκδοσεις Π. Πουναρα, 1977, 156s.

nú ikonografickú výzdobu. Po tom, čo sa búrka ikonoborectva prehnala Byzanciou, vrátilo sa do kláštora len málo mníchov a v dobe, keď tam prišiel ctih. Teodor žilo v kláštore 12 mníchov. Po krátkej dobe pritiahla postava ctih. Teodora do kláštora mnoho ďalších mníchov a novicov, ktorých číslo dosiahlo skoro 1 000. Také množstvo mníchov postavilo pred predstaveného kláštora, ctih. Teodora, mnoho praktických problémov, ktoré bolo potrebné riešiť čo bolo taktiež impulzom pre vznik vnútornej legislatívy zohľadňujúcej asketickú prax i praktický život mimo liturgický priestor. Mnohé praktické problémy, ktoré bolo potrebné riešiť, prinieslo mníštvu taktiež obdobie ikonoborectva, kedy monastická prax v Byzancii už stála veľmi ďaleko od kappadockého typu mníšstva, tak ako ju poznal a vo svojom diele zohľadnil sv. Bazil Veľký. Predsa reforma ctih. Teodora predstavuje pretavenie kappadockého typu kinobiálneho života a jeho prispôsobenie novým podmienkam. Mníštvu predstavuje podľa ctih. Teodora dar Božej milosti a lásky a tuto koncepciu ďalej teoreticky rozvádza v mnohých svojich dogmatických traktátoch (predovšetkým vo svojich Katechézach) a bohatej korešpondencii, pričom práve spoločný život mníchov v kláštore považuje za vrchol asketizmu. Mnohé iné formy asketizmu ostro odsudzuje a vo svojich teologických traktátoch rozpracováva práve koncepciu a formu spoločného života mníchov, t.j. život v spoločenstve. Napokon tieto svoje teoretické názory prakticky uviedol v spracovaní typika Studitského kláštora. Samotné členenie mníšskej komunity je značne komplikované a vypracované v rámci typikonu veľmi sofistikovane. Predstaveným kláštora bol igumen, ktorý mal svojho zástupcu (ο τα δευτερα φερων, ο δετερευων). Materiálne problémy kláštora riešil ekonóm (οικονομος), ktorý sa staral o všetky hospodárske problémy kláštora a mníchov s čím mu pomáhal pomocník (παροικονομος). V kláštore ďalej z rad mníchov pracovali: učiteľ (διδασκαλος), „protovestarios“ s pomocníkmi, ktorý sa staral o odev mníchov (προτοβεστιαριος), hostiteľ (ξενοδοχος), ktorý sa staral o hostí a pútnikov, mních ktorý mal na starosti nemocnicu (špitál, νοσοκομος) a v čase, keď bolo mnoho nemocných sa volal lekár (ιατρος) zo svetských ľudí; ďalej tu pracovalo mnoho mníchov v kuchyni, kde mali rozdelené úlohy (napr. οινοχοοι mal na starosti len rozlievanie vína a pod.), kláštornú školu kaligrafie viedol tzv. prvý kaligraf (πρωτοκαλλιγραφος) pričom o pergamen sa staral

zase mních k tomu určený (μεμβρανας, μεμβρανοποιος). Archív mal na starosti „chartularios“ (χαρτουλαριος) a sekretár (νοταριος) etc. Disciplinárny dozor nad mníchmi vykonával tzv. „epistemonarchos“ (επιστημοναρχων) so svojimi pomocníkmi, ktorý dohliadal na disciplínu liturgie a pod. O mladých mníchov, novicov, sa staral k tomu vybraný mních (παιδευτης), a „taxiarch“ (ταξιαρχης) sa staral o dodržiavanie poriadku v kláštorných celách samotných. V kláštore malo ďalej mnoho mníchov mnoho ďalších funkcií (napr. vstup do kláštora mal na starosti vrátnik : πολωρος, θυρωρος, οστιαριος), ktoré sa týkali priebehu liturgie a ďalších činností spojených z praktickými otázkami života komunity. Ctih. Teodor vypracoval teda pre kláštor administratívny poriadok, organizáciu – akú doposiaľ byzantské a orientálne kresťanstvo nepoznalo. Skoro všetko v tejto štruktúre bolo novým a originálnym. Žiaľ originálny typikon (ústav) je pre nás už dnes v celku nedostupný a upomína naň len excerptum z X. storočia (Υποτυπωσις καταστασεως της μονης των Στουδιου) a niektoré nadväzujúce kratšie traktáty samotného ctih. Teodora (Κανονες, Ιαμβοι, Διαθηκη). Pretože sa podobná prax objavila pri bližšom skúmaní u kláštorov v Jeruzaleme, ktorých niektoré typikony sa nám dochovali (napr. rukopis kláštora na ostrove Patmos č. CXI), môžeme mnohé porovnať a takto rekonštruovať typikon Studijský. Rovnako pri bližšom porovnaní je dnes zrejmé, že ctih. Teodor koncipoval typikon ako syntézu praxe Konštantinopola a Jeruzalema. V Jeruzaleme podobnú monastickú prax uviedli do života ctihodný Theodosios Kinoviarch (+ 529) a zákonodarca palestínskeho kláštorného života, ctihodný Sáva Osvietený (+ 532). Teodorova syntéza je veľmi originálna a predstavuje čo sa týka vnútornej štruktúry praktického života mníchov v komunite ozaj novum, ktoré ovplyvnilo celú ďalšiu prax byzantského monasticizmu. Neznamená to avšak, že sa kláštory vyhli korupcii a iným spoločenským nerestiam. O niekoľko storočí neskôr (XI. storočie) kritizuje byzantský učenc, filozof a historik Michal Psellos (1018 – 1096/97?) vo svojich „Letopisoch“ mníchov takto:

Ach, tí ctížiadostivci, ktorí svojou štedrosťou prekračujú každú mieru, nie – to nie sú nejaký anjeli,... tí navonok len anjelov napodobujú, ale ich myseľ je plná pokrytectva. Mám na mysli, našich mníchov, ktorí sa pripodobňujú božským bytosťam, či skôr ich zákon ich núti aby sa tak tvárili, a ktorí medzi nami chodia ako neja-

ki polobohovia ešte skôr, ako sa rozlúčia zo svojou ľudskou prirodzenosťou. O iné stránky zbožnosti sa nestarajú, nevychovávajú našu dušu k lepšiemu, nekrotia naše vášne tým, že by ich držali na uzde alebo ich podnecovali svojím slovom. Takéto veci považujú za zbytočnosť a radšej predpovedajú budúcnosť a ohlasujú božiu vôľu; menia pevne stanovené medzníky života, jedným dobu skracujú, druhým pridávajú roky, priznávajú dokonca nesmrteľnosť časnej prírody a zastavujú prirodzený vývoj. Uisťujú nás, že chodia vždy v plnej zbroji ako obyvatelia dávnej Akarnanie a že sa dokážu dlho vznášať vo výšinách, ale veľmi rýchlo sa vracajú na zem, akonáhle zacítia vôňu obetného zvieratá. Takýchto ľudí som často videl a dobre som ich poznal...²⁸

V tomto období v Byzancii zároveň vrcholí tradícia mystická, a to predovšetkým v postave ctihodného Symeona Nového Teológa (949-1022), ktorý v kontexte svojho diela, života a ďalšieho vplyvu predstavuje inú reflexiu mníšstva, než akú sme mohli vidieť v diele veľkého organizátora a moralizátora, ctih. Teodora Studitu. Ctihodný Symeon Nový Teológ (nar. r. 949 v Galati, Paflagónia) získal vzdelanie v Konštantinopole a tu aj ostal po štúdiách pracovať na cisárskom dvore. Jeho duchovným otcom sa stal mních Studijského kláštora Simeon Zbožný, ktorý vtedy 27 ročného Symeona N. Teológa do kláštora priviedol. Po čase kláštor Studios Symeon opustil a usadil sa v menšom kláštore sv. Mamanta, kde prijal mníšstvo a ako 31 ročný sa stal jeho opátom (igumenom, v r. 980). Ctih. Symeon mal počas svojho života niekoľko mystických zážitkov, ktoré sa stali kardynálnymi pre jeho duchovný vývoj a jeho intelektuálne zrenie a teologické myslenie. Ako opát kláštora sv. Mamanta znovu oživil, rozšíril tu rady mníchov, ktorých príťahovala jeho osobnosť a pozdvihol ho takto na veľmi vysokú úroveň. Ctih. Symeon videl v mystike možnosť zjednotenia s Bohom a nespokojovala ho intelektuálna forma poznávania ktorú posunul na vyššiu úroveň reflexiou vnútornej skúsenosti. V tomto význame vnímal aj najhlbšie problémy mníšskej praxe a kinoviálneho života vôbec. Chápal ich ako prax duchovnej skúsenosti – v čom spočívala aj jeho oponentúra voči moralizmu a disciplíne ako hlavným limitám asketického života u ctih. Teodora Studitu. Konceptiou duchovného poznania a mystickej

---

²⁸ PSELLOS, Michael. *Byzantské letopisy*. Prel. Růžena Dostálová. Praha : Odeon, s. 206-207.

cesty zjednotenia s Bohom nadviazal a znovu oživil silnú duchovnú teologickú tradíciu Byzancie. V jednom zo svojich hymnov, príznačne nazvanom „Kto je mních...“ ctih. Symeon píše:

Mníchom je ten, kto nepritakáva svetú, kto hovorí vždy s jediným Bohom, kto vidiac Boha, sám vídený býva, a milujúc Ho, Ním milovaný je...²⁹

Okrem bohatej hymnografickej tvorby, rozpracoval ctih. Symeon náuku o duchovnej ceste a mystickom poznávaní v homíliách, katechézach i poučných slovách.³⁰ Svojim dielom a životom predznamenal ctih. Symeon teologické trendy myslenia Byzancie XIV. storočia, tj. trendy rozvíjajúce sa už za súmraku Byzantskej ríše.

Okrem typikonov a svetskej (štátnej) legislatívy sa o byzantských kláštoroch mnoho dozvedáme z diplomatiky. V týchto prameňoch sa najviac ukazuje akou dôležitou ekonomickou jednotkou bol kláštor pre byzantskú spoločnosť a štát v rámci jeho hospodárstva. Od XI. storočia sa kláštory stále viac začali šíriť mimo mestá a získavať prostredníctvom cisárskych privilégií pôdu. Len v XI. storočí bolo sedem kláštorov založených v Trácii, dvanásť v Malej Ázii, osem v Aténach a inde. Od tohoto obdobia začínajú kláštory zohrávať stále dôležitejšiu úlohu v byzantskom ekonomickom priestore. Spoločne s rastom majetkových pomerov kláštorov, rastie aj ich ekonomická sila a moc.³¹ Zároveň avšak kláštory plnili neustále rovnako funkciu sociálnu, t.j. starali sa a vznikali pri nich, alebo priamo v ich priestore starobince, nemocnice a iné sociálne zariadenia a funkciu pedagogickú, pretože väčšina z nich mala zriadené učilišťa, alebo elementárne školy. V omnoho menšej miere ako

²⁹ Симеон Новый Богослов. Прииди свет истинный. Избранные гимны. Санкт – Петербург : Алетея, 2000, s. 53.

³⁰ Симеон Новый Богослов. Творения, Т. I – III. Москва : Типография Н. Ефимова, 1890. K kontextu života a diela ctih. Symeona v rámci politických dejín Byzancie X. – XI. storočia pozri viac v: Каждан, А. П. Предварительные замечания о мировоззрении византийского мистика X. – XI. вв. Симеона. In *Byzantinoslavica*, 1967, roč. XXVIII, s. 1-38.

³¹ Pozri ZÁSTĚROVÁ, Bohumila et al. *Dějiny Byzance*. Praha : Academia, 1996, 530s., a k ekonomickým pomerom tohoto obdobia a neskoršie predovšetkým dielo: КАЖДАН, А. П.: *Аграрные отношения в Византии XIII. – XIV. вв.* Москва : Академия наук СССР, 1952, 244s. Z hľadiska cirkevných dejín a vzťahu štátnej moci ku kláštorom tiež КАРТАШЕВ, А. В. *Бселенские соборы*. Москва : Издательство Республика, 1994.

na západe tu avšak nájdeme skriptória – pisárske a iluminátorské dielne.³²

Ženské kláštory neboli natoľko stabilné ako mužské. O ich existencii a živote v týchto kláštoroch máme správy predovšetkým vďaka cisárovnám, ktoré mnohé z týchto fundovali a vystupovali ako regentky, alebo sa samotné do týchto kláštorov uchýlili v dobe politickej krízy. Podľa jednej z mladších legiend napríklad cisárovná Irena strávila v r. 802 istú dobu v kláštore na ostrove Prinkipo, a po jej smrti bolo jej telo uložené v kaplnke sv. Mikuláša na ľavej strane kláštorného chrámu spomínaného ostrova.³³

Ako bolo naznačené na začiatku state, predstavuje byzantské mníšstvo hybrid rôznorodých tradícií hlboko previazaných z tým – ktorým národným ethosom a tradíciami. Tento trend nejednotnosti sa prejavil prirodzene aj v liturgii, ktorý je v Byzancii historicky vyjadrený v syntéze reformovanej katedrálnej liturgie chrámu Svätej Sofie v Konštantínopole niekedy v VIII. storočí. Po mníšskych reformách v hlavnom meste v IX. storočí pod vedením sv. Teodora Studitu sa formuje aj základ pre liturgiu mníšsku, ktorá je obohatená o poetické prvky najmarkantnejšie vyjadrené v tzv. Oktoichu (Kniha ôsmych žalmov). Najviac sa v mníšskom prostredí prejavuje vplyv liturgie palestínskych mníchov (napr. celonočné bdenie a pod.). O genéze byzantskej liturgie verejnej i mníšskej a vzájomných vplyvoch oboch sme celkom dobre informovaný z miestnych konštantínopolských lekciónárov, a v súčasnosti máme aj bohaté vedomosti o priebehu bohoslužieb konaných v palestínskych kláštoroch a k dispozícii je nám taktiež Jeruzalemský typikon. Súčasný byzantský rítus avšak už nie je pôvodná katedrálna liturgia chrámu Hagie Sofie, ale ide o rítus postavený na mníšskom typikone sv. Sávy, ktorý vstúpil do platnosti v pohnutom roku 1204. Nesmierny vplyv na formovanie tohoto rítu a jeho kanonizáciu malo dielo byzantského kanonistu Teodora Balsamona (+ po r. 1195).

---

³² K tomu via v OUCCHAROV, Nikolay. Localization of Byzantine, Bulgarian, Serbian and Russian Scriptoriums, Chancelleries and Archives of the 9th – 14th Century. In *Byzantinoslavica*, 2006, roč. LXIV., s. 193-220.

³³ O vzťahu cisárovien ku kláštorom a mníšskym komunitám v Byzancii referuje HERRINOVÁ, Judith. *Ženy v purpuru*. (Prel. Vavřínek Vladimír). Praha : Mladá fronta, 2004.

Prostrednítvom tohoto si kresťanský Východ podnes zachoval hlbokú, ontologickú previazanosť a spriaznenosť (tj. liturgický most) medzi monastickou liturgickou praxou obohatenou o orientálne prvky a denným bohoslužobným poriadkom pravoslávnych chrámov.

Posledné obdobie Byzancie, obdobie snáh o obnovu ríše (1204-1453) až po jej zánik, zrodilo súčasníka Eckharta (1260-1327), sv. Gregora Palamu (1296-1359): obnoviteľa byzantského liturgického a mystického života (známeho pod názvom hesychasmus) z neobvyklým dôsledkom pre monastickú prax, ako v samotnej Byzancii, tak v krajinách Slovanských a vôbec všade, kde od IX. storočia mala Byzancia misijný vplyv.³⁴ Sv. Gregor sa narodil v aristokratickej rodine v Konštantínopole kde rovnako získal základné a vysokoškolské vzdelanie. Okolo roku 1316 sa rozhodol vstúpiť do kláštora Vatoped na sv. Hore Athos. Okolo roku 1325 odišiel kvôli tureckým nájazdom spoločne s mnohými mníchmi do Tesaloník (Soluňe) a až v roku 1331 sa na Sv. Horu Athos vrátil a stal sa predstaveným kláštora Esfigmenia. Tu sa venoval duchovnému i intelektuálnemu životu a práve v tomto období bol taktiež vtiahnutý do známej polemiky s gréckym mníchom z Kalábrie – Barlaamom. Kontroverzia sa týkala asketickej praxe sv. Gregora, konkrétne tzv. hesychastickej metódy používanej v modlitebnej praxi. V rámci polemík z Barlaamom túto metódu teologicky interpretoval v diele „Triády na obranu svätých hesychastov“ – diele, ktoré v plnosti reprezentuje prvú teologickú syntézu duchovnosti Východného kresťanstva. V roku 1347 bol sv. Gregor zvolený arcibiskupom Tessaloník (Soluňe) a z tohoto jeho funkčného obdobia sa nám dochovalo 60 jeho homílií. V roku 1354 padol do tureckého zajatia, bol z neho vykúpený Srbmi a

---

³⁴ Všeobecnejšie o kultúrno – historickom kontexte účinkovania sv. Gregora Palamu vzhľadom k jeho dielu a vplyvu jeho myslenia pozri: BELEJKANIČ, Imrich. Palamizmus v dejinách Byzancie. In *Annales Historici Prešovensis*. Anno 2005. Prešov : Univerzum, 2005, s. 9-24 a ŠAFIN, Ján. K histórii palamizmu vo vieroučnom a dejinnom kontexte. In *Ibidem*, s. 25-42. Obširnejšie, monograficky, sa k tejto problematike vyjadrujú v našom prostredí: VOPATRNÝ, Gorazd. *Hesychasmus jako tradiční křesťanská spiritualita. Pohled na člověka a duchovní život z pravoslavné perspektivy a její spiritualita*. Brno : L. Marek, 2003, 156s. Zo zahraničných monografií je dôležitá predovšetkým práca: HIEROTHEOS, Metropolitan of Nafpaktos. *Saint Gregory Palamas as a Hagiorite*. Greece : Birth of the Theotokos Monastery, 1997, 404s.

14. novembra 1359 umiera v Solúne, kde je pochovaný v rovnomennom chráme (sv. Gregora Palamy). Konštantínopolský cirkevný snem v r. 1368, ktorému predsedal patriarcha Filotheos, prehlásil Gregora Palamu za svätého.

Sv. Gregor ovplyvnil nielen teologické myslenie Východu, ale predovšetkým nazeranie na duchovnú prax, asketizmus a týmto vôbec význam a zmysel mníšstva ako takého. Jeho teologické myslenie je dnes známe ako tzv. „palamizmus“, ktorý prekročil hranice Byzantskej ríše a stal sa vlastným vyjadrením pravoslávnej duchovnosti, čo je najbadaateľnejšie na známom duchovnom diele pochádzajúcom z polovice XIX. storočia: „Úprimné rozprávania pútnika svojmu duchovnému otcovi“, ktoré vystavané na praxi a teórii hesychizmu sa čoskoro stalo svetovým bestsellerom.³⁵ Palamizmus samotný je v súčasnosti považovaný za intelektuálne – teologický polemický systém a hesychizmus za duchovné hnutie sprevádzajúce tento. V základe sú rovnaké, keď hovoríme o mníšstve máme ale na mysli predovšetkým prax – tj. hesychizmus ako praktické duchovné hnutie. Hesychizmus sa stal v mníšskom prostredí vedúcim a preferovaným duchovným hnutím vďaka patriarchátom Izidora (1347-1350), Kalista (1350-1353 a 1355-1363) a napokon už spomínaného Filothea (1353-1354 a 1364-1376), ktorí boli Palamovými žiakmi. Samozrejme že tento fakt len posilnil synodálne cirkevné schválenie Palamových teologických pozícií a taktiež v konečnom dôsledku spôsobil mníšsku kontrolu na inštitucionalizovanou cirkvou, čo viedlo k centralizovanejšiemu administratívne systému a už spomínanej dôležitej liturgickej reforme (tj. všeobecnému prijatiu typikonu sv. Sávy). V tomto kontexte to znamenalo taktiež víťazstvo duchovnej praxe nad intelektuálne ladenou teológiou a jej prvenstvo. V relácii k upadajúcemu monarchistickému systému Byzancie sa takto cirkev stáva mocnejšou, odolnejšou a stabilnejšou organizáciou než je samotný štát. Napriek odporu voči tomuto trendu v samotnej Byzancii (tj. voči

---

³⁵ K tomu viac v: MEYENDORFF, John. Svatá trojice v teologii Sv. Řehoře Palamy. In *Orthodox revue* 3. Praha : Orthodoxia (vzdělávací centrum), 1999, s. 76-88 a KRIVOCHÉINE, Basil. Asketické a teologické učení sv. Řehoře Palamy. In *Orthodox revue* 2. Praha : Orthodoxia, 1998, s. 8-48. Rovnako úvodná štúdia: ČEMUS, Richard. Umění modlit se srdcem. In *Úpřímná vyprávění poutníka svému duchovnímu otcí*. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma, s.r.o., 2001, s. 5-49.

faktu, že palamisti mali silný vplyv na cirkev), neznamenal to koniec vtedy už rozvinutej (od IX. storočia, tj. patriarchátu Fotia) humanistickej tradície. Osobnosti ako Bessarion, alebo Gemistos Plethon boli predstaviteľmi palamizmu.³⁶ Napokon to bol práve hesychazmus upadajúcej Byzancie, ktorý nesmierne ovplyvnil duchovnosť slovanského sveta.

Záverom môžeme konštatovať, že mníšstvo byzantské v kontexte byzantskej teológie a teologickej interpretácie asketizmu (a ďalších dôležitých antropologických kategórií viažucich sa k monasticizmu), je originálne a obsahuje mnoho zaujímavých momentov, ktoré by iste obohatili aj európsky kontinentálny priestor. Byzantský monasticizmus zohrával počas celých dejín Byzancie sociálnu úlohu svojou starostlivosťou o ľudské spoločenstvá na okraji oficiálnej society. Mnisi zakladali školy a na nich spočívala starosť o elementárne vzdelanie byzantíncov (tj. vedieť čítať a písať) a rovnako pri kláštorech vyrástlo mnoho nemocníc a starobincov. Tuto úlohu zohrávali kláštory počas celých dejín Byzancie. Status a úlohy byzantských kláštorov boli avšak omnoho hlbšie. Predovšetkým byzantské mníšstvo riešilo prakticky a veľmi realisticky sociálne problémy cisárstva, ktoré mnohé problémy sociálnej oblasti nezvládalo. Takúto reláciu voči štátnej moci si kláštory zachovali a pestovali v relácii k dvoru istú obozretnosť. Podobne tomu však bol aj ich vzťah k inštitucionálnym zložkám cirkvi a jej intelektuálnym poňutkam. Boli to práve mnisi, ktorí chránili duchovnú tradíciu kresťanstva a upozorňovali na teologické nepresnosti intelektuálnej sféry cirkevného života. V tomto význame boli kritikmi prepriateho intelektualizmu a zasadzovali sa o duchovnú prax a živý asketizmus spojený z ochranou tradície. Mníšstvo teda vyvažovalo intelektuálnu sféru duchovnou praxou. Tradície byzantského mníšstva prežívajú naďalej v kláštorech pravoslávnej cirkvi a inšpirujú mnohých ľudí k hlbšiemu poznávaniu byzantskej asketickej tradície a mníšskej teológie vôbec. Rovnako je dôležité poznamenať, že celkový kontext vývoja byzantské-

---

³⁶ Viac o tomto v zasvätenej štúdií: MEYENDORFF, John. Řehoř Palama. In *Studijní texty ze spirituální teologie II. Osoba-osobnost-osobitost*. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma s.r.o., 2004, s. 102-138.

ho monasticizmu v jeho ozaj rôznorodých formách zahŕňajúci viac ako 1000 ročné dejiny z presahom predovšetkým do slovanského prostredia, nie je v našom prostredí doposiaľ komplexne spracovaný.

Summary

The Byzantine medieval monkhood

The chapter attends to Byzantine medieval monkhood and its ascetic praxis, primarily in the framework of development and historical context including a little consideration of specifically theological questions of ascetic praxis and the monasticism. In basic points it presents the survey of monastic praxis in Byzantium c. of 1000 years of its history. This entry is focused to the most important moments of the history of monkhood, concretely on those, who express vigorously the difference between Byzantine monasticism and monastic praxis and life in the medieval European continental culture. Beside the workaday and juridic questions this chapter's marginally noticing the theological essence of the phenomenon in its development, i.e. theological conception of ascetism in Byzantium from the time period of St. Basil the Great through the mysticism represented by Ven. Simeon the New Theologist to the theological syntheses of ascetism by St. Gregor of Palama, i.e. the Palamism and Hesychasm of the 14th century. In this direction the entry has primarily synthesizing character and it doesn't writes out the sketched subject matter. Also is important to note, that the whole context of historical – theological development, in a framework of secular historiography, doctrinal history and monasticism in its variety (how the monkhood is certainly presented in Byzantium) with the overlap to Slavic cultural environment via Byzantine mission, isn't comprehensively elaborated in our environment yet.